

OBORNI TERÉZ

A KORA ÚJKORI LATIN NYELVŰ FORRÁSSZÖVEGEK KIADÁSÁRÓL

„Ma már *communis opinio*, hogy levéltári anyag nélkül a történettudományt és annak egyes ágait, valamint sok tekintetben egyéb tudományágakat, így a művészet-történetet, jogtörténetet sem lehet művelni...” — írta Szekfű Gyula 1927-ben a levéltárak tudománypolitikai feladatairól szóló rövid fejtegetésében.¹ Ezután arra tért rá, hogy nem mindegy, az egyes korokból „mit lehet találni” illetve „mit érdemes találni és publikálni”.

Jelen konferencia témakörét túlfeszítené Szekfű ez utóbbi felvetése, azonban a források kiadásának módszertani kérdéseit tárgyalva nem választhatjuk szét a két kérdést: 1. Mit adjunk ki? 2. Hogyan adjuk ki? Az első kérdés megválaszolása a történettudomány általános problémája, amellyel kapcsolatban csak néhány alapvető — a forráskiadással módszertani kérdéseivel összefüggő — tényezőre kívánok utalni. A második kérdést illetően viszonylag egyszerűbb helyzetben vagyok, hiszen a kiadásban követendő módszer alapvető szabályaiban a kutatók és a korszak forrásaival komolyan foglalkozó történészek–levéltárosok többsége ma már egyetért. Talán a kora újkori források közül éppen a latin nyelvűek azok, amelyek kiadásakor a többiéhez képest kevesebb problémával kell szembenéznünk, de erről részletesebben később esik majd szó.

Amikor a tárgykör átgondolásához fogtam, mindenekelőtt az utóbbi évszázadban kiadott forráskiadási szabályzatokat tekintettem át: a Magyar Történelmi Társulat 1920-ban közzétett utasítását az újkori történeti források kiadására vonatkozóan,² a Benda Kálmán által a MOE számára készített szabályzatot,³ illetve az Erdélyi Tudományos Intézet által kidolgozott szabályzatnak csak egyik, de szerencsére éppen a tárgyalt korszakra vonatkozó részét.⁴ Emellett megnéztem természetesen a régebbi és az utóbbi években született forrásközléseket, amelyek amúgy is

1 Szekfű Gyula: Levéltárak. In: A magyar tudománypolitika alapvetése. Szerk.: Magyary Zoltán. Bp., 1927. 331. p.

2 A Magyar Történelmi Társulat forráskiadási szabályzatai. 4. Részletes utasítás az újkori történeti források kiadására. In: Századok, 53–54. (1919–1920). Melléklet. 12–24. p.

3 A Magyar Országgyűlési Emlékek sorozat 1607–1790 közti részének szerkesztési és forrásközlési szabályzata. In: Századok, 108. (1974) 2. sz. 436–475. p.

4 Kivonat az Erdélyi Tudományos Intézet forráskiadási szabályzatából. In: *Jakó Zsigmond: A gyalui vártartomány urbáriumai*. Kolozsvár, 1944. 438. p.

kezébe kerülnek mindenkinek, aki a korszakkal foglalkozik. Nem szándékozom ezeket részletesen áttekinteni, apróbb-nagyobb hibáikat felfedezni és felfedni, inkább engedjék meg, hogy mondandóm végén majd utaljak két, általam mintaszerűnek tartott, nemrégiben megjelent kiadványra.

A koraujkorra nálunk is jellemző, hogy a középkorhoz képest mind nagyobb számban maradtak fenn források, az írásbeliség nemcsak a mindennapi emberi életben vált egyre fontosabbá, hanem az újonnan létrehozott központi kormány-szerveknél is tömeges irattermelés indult meg. Ennek köszönhetően ma bizony hosszadalmas és roppant sokrétű munkára vállalkozik az a kutató, aki megkísérli a korszak egy-egy történeti problémájának forrásbázisát áttekinteni. Noha ezt abszolút teljességgel megtenni szinte lehetetlen, legalábbis törekednünk kell efelé, még a legkisebb téma esetében is. Az ilyesfajta kutatómunka pedig óhatatlanul magában foglalja az értékelés és válogatás feladatát is.

Ma már — hogy ismét Szekfűt idézzem — „communis opinio” az is, hogy a régen te szokásban volt ún. „kalászatok”-nak nincs sok értelme, és az az eljárás is csak rendkívül indokolt esetben fogadható el, amikor egy levéltári fondból, vagy állagból kiemelt egy-két fasciculus iratanyaga kerül válogatás nélküli kiadásra. Természetesen nem állítom, hogy ez utóbbinak nincs létjogosultsága, hiszen a gyűjteményes jellegű fondok számos esetben egy-egy személynek vagy tárgykörnek már az adott levéltár vagy gyűjtemény felállításakor létrehozott válogatott irategyüttesét jelentik, és ennél fogva érdemesek lehetnek a kiadásra.

A koraujkori forrásanyag kiadására igen nehéz olyan útmutatót készíteni, amely a korszak minden forrástípusára egyaránt alkalmazható lenne, hiszen elég, ha csak a dézsmajegyzékekre, a canonica visitatio-kra, a hatalmas tömegű missilisre, vagy kormányhatóságok regisztratúrájára gondolunk, és láthatjuk, milyen különbségek vannak az iratok között és ennek nyilvánvalóan meg kell jelennie a belőlük készült kiadványban is. Inkább olyan kiadási alapelvek lefektetéséről lehet szó, amelyben a korszak forrásaival foglalkozó tágabb szakmai közösségnek egyet kell értenie, hogy azután a kisebb-nagyobb kiadványokon dolgozó kollégák dolgozzák ki majd az adott forrástípushoz legmegfelelőbb kiadási módszert.⁵ Ehhez a vitához szeretnék a következőben néhány gondolattal csatlakozni.

5 Az egyes forrástípusok közlési problémáiról több előadás és hozzászólás hangzott el az MKE Levéltári Szekció vándorgyűlésén, 1981-ben. Ld.: A levéltári forráskiadás. — Az egyházi levéltárak. Szerk.: Bán Péter. h.n., é.n. /A Levéltári Szekció tanácskozása az MKE XIII. vándorgyűlésén. Kaposvár, 1981./

I. A forráskiadvány célja és a forrásanyag kiválasztása

Alapvetőnek tartom egy forráskiadvány eltervezésénél azoknak a tárgyi, személyi, földrajzi és/vagy időbeli szempontoknak a szigorú meghatározását, amelye/ke/t a kiadvány felölelni, átfogni óhajt. Más szóval, és kissé más oldalról megközelítve: azoknak a céloknak a megfogalmazását, amelyeket a kiadvány készítői maguk elé tűztek. A mostani időkben a koraújkori latin nyelvű forrásainak kiadványai egy igen szűk szakmai közönséghez szólhatnak csupán, hiszen még a történelem szakos egyetemisták körében sem oly általános a latin nyelv — még kevésbé a közép-latin, vagy a koraújkorban használatos latinság — ismerete, amely indokolthatná ama reményeinket, hogy akár az egyetemi ifjúság széles érdeklődésére és tanulmányaikban történő felhasználásra számíthatnak ezek a kötetek. Ennélfogva az ilyen forrásközléseknek azokat az igényeket kell kielégíteniük, amelyeket a történeti kutatás támaszthat velük szemben. Elsősorban azt értem ezalatt, hogy a közlésre került forrást tartalmi vonatkozásban olyan teljességében lehessen megismerni a kiadványból, mintha a levéltárban olvasnánk. Sőt, ilyenkor az olvasó könnyebb helyzetben is van, hiszen a korabeli írás kibogarászásának, a tintafoltok és egyéb, az olvasást és megértést lassító tényezők kiküszöbölésének feladatát a forráskiadvány készítői vállalják magukra. Tehát ez azt jelenti, hogy a kiadvány készítésekor a megcélzott közönség igényeihez kell igazítanunk a későbbiekben követendő módszert.

Az adott tárgyi vagy egyéb szempontok meghatározása után a tervszerű és széleskörű anyaggyűjtést tartom helyesnek, ezért optimális az az eset, ha egy-egy tárgykör vagy szűkebb korszak szakemberei készítik a forráskiadványt, akik a levéltári anyag válogatását, értékelését és kiadásra történő előkészítését is el tudják végezni. Az ily módon elkészült forráskiadványnak sugároznia kell azt a megnyugtató bizonyosságot, hogy „a szerkesztő semmi lényegest sem hallgatott el, s hogy a fáradságos és költséges utat a levéltárokon át nem kell még egyszer megtenni”.⁶

Mint hogy pedig a tárgyalta korszakban az iratok már igen nagy bőségben állnak rendelkezésre, nagyon megfontolt és szigorú válogatást igényelnek az összeállítandó forráskiadványok. A több példányban, vagy későbbi másolatban is meglévő források esetében, — pl. kinevezések, parancslevelek több kormányhatóság levéltárában, és családi levéltárakban is fellelhetők —, célszerű az eredeti példány szó-

6 Ezt a kivánalmat már 1920-ban megfogalmazta a Magyar Történelmi Társulat utasítása. Ld. I. jegyzet.

vegét használni, de természetesen a másolati könyvekben, ülésjegyzőkönyvekben, királyi könyvekben lévő szöveg kiadása is teljességgel megbízható értékű. A forrásanyag összegyűjtése során a levéltári válogatásnak minden esetben egy tágabban felfogott válogatásnak kell lennie, hiszen a kötet megszerkesztésénél még mindig könnyebb kidobni az oda nem illőnek ítélt darabokat, mintsem a kutatást újra elvégezni. Még egyszer megemlítem, hogy ez a fajta, sokszor hónapokat, éveket megkívánó, esetenként külföldi kutatómunkát is igénylő válogatás jócskán csökkenthető, ha „kész” irat- vagy levél-gyűjtemények kiadását célozza meg a kiadvány készítője.

II. A források közlésének fajtái

1. Teljes terjedelmű közlés

A leginkább kívánatos közlésmód, ugyanis ez tudja megvalósítani a kitűzött célt legjobban, tehát azt, hogy az olvasó — a kutató — megismerje az adott irat minden kétséget kizáróan teljes tartalmát. Továbbá ez a közlésmód teszi lehetővé az adott forrás későbbi sokrétű felhasználását is, ezért ebben az esetben nem szabad a szövegből részeket kihagyni, kiemelni, aláhúzni, jegyzetbe tenni, vagy bármilyen módon megváltoztatni. Kizárólag ez a módszer követhető a korszak legjelentősebb, legnagyobb forrásértékkel bíró dokumentumainak kiadásánál, a politika-, kormányzat- és társadalomtörténet szempontjából meghatározó információkat hordozó források esetében.⁷ Ebben az esetben természetesen minden bevezető vagy záróformula is hiánytalanul közlendő, az iraton lévő eredeti szövegbeosztás követésével.

2. Részleges közlés

Ezt a közlési módot akkor célszerű alkalmazni, ha egy kutatási témakörre vonatkozóan kiválasztott nagyobb mennyiségű forrásanyagból kifejezetten az adott tárgy-

⁷ Ilyennek tartom pl. az országgyűlési emlékeket, a kormányzati iratokat, a legértékesebb összeírásokat, és a sort még lehetne folytatni. Tudomásom van arról, hogy folynak a Magyar Kancellária Királyi Könyveinek, és Miskolcon az Erdélyi Fejedelmi Kancellária Királyi Könyveinek teljes terjedelmű szövegközléssel készülő kiadási munkálatai. Természetesen a Királyi Könyvek esetében sem képzelhető el semminemű kivonatos közlés.

ra vonatkozó részeket akarjuk előtérbe helyezni és a megjelölt szempontból kevésbé fontosnak, elhanyagolhatónak, értéktelennek ítélt szövegrészeket, vagy az ismétléseket mellőzni szándékozunk. Ekkor szögletes zárójelbe tett három ponttal jelöljük a kihagyást, és jegyzetben kell a kihagyott részek tartalmára, nagyságára utalni. Ilyenkor is meg kell tartani azonban az iratok jellegzetességeit. Részleges közlés alkalmazható abban az esetben is, ha a történeti segédtudományok vagy rokontudományok (művészettörténet, irodalomtörténet, tudománytörténet, jogtörténet, stb.) megközelítési szempontjai alapján válogatunk, vagy kifejezetten ezek számára akarunk további kutatásra alkalmas forrásokat közölni. Fontos azonban a közlésre szánt szövegrész pontos kijelölése, ami ez esetben teljes egészében a kiadón múlik.⁸

3. Kivonatos közlés

A kivonatos közlés lényegében véve tartalmi kivonatok közlését jelenti. Ilyen közlésmódról sor kerülhet, egy jobbra teljes és részleges szövegeket közlő kiadványban akkor, ha egy adott irat tartalma a kiadvány tárgyköre szempontjából nem érdemes a teljes vagy részleges közlésre.⁹

Kivonatos forrásközlés készülhet akkor, ha nagyobb terjedelmű idegen nyelvű forrásegyüttesből magyar nyelvű tartalmi kivonatokat készítünk, és így adjuk közre azokat. Komoly kérdést jelenthet a kivonatolás mértékének eldöntése, amely döntést és ennek következményeit is, a kiadvány készítőjének kell vállalnia. A kivonatkészítésnél általában a regesztakészítés szabályai lehetnek irányadóak, amelynek legfőbb kivánalma, hogy a megjelölt tárgyhoz tartozó semmilyen lénye-

8 A részleges közlésre példaértékűnek tartom *Makkai László*: I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai. Bp., 1954. című kötetét, amelyben a Rákóczi-birtokok gazdálkodását bemutató dokumentumok hatalmas tömegét válogatta össze, és pl. a terjedelmes urbáriumokat kivonatolva közölte, ám felhasználhatóságuk nem szenvedett csorbát. Úgyszintén haszonnal forgatható az MTA Művészettörténeti Kutatócsoportja által a MOL Urbaria et Conscriptiones c. sorozatából készített kivonatos forrásközlés-sorozat, amely kifejezetten a művészettörténeti kutatás tekintetében felhasználható szövegrészeket emelte csak ki.

9 Kétséges azonban, hogy ilyenkor egyáltalán be kell-e venni az adott dokumentumot, illetve, hogy idegen nyelvű forrásszövegeket közlő kiadványban milyen nyelven készüljenek a kivonatok. Továbbá érdemes elgondolkodni azon, hogy milyen tárgykör esetében érdemes efféle „vegyes” módszerrel dolgozni. Ezt a módszert javasolja a MOE számára készített kiadási szabályzat és ott természetesen — tekintve az irattípusok sokféleségét — helyénvalónak ítéltető.

gi információ ne maradjon ki a közölt szövegrészből, és a kivonat kellően alapos legyen.¹⁰

III. A szöveg kiválasztása

1. A kiadásra kerülő iratok kiválasztásánál a koraújkorban már jelentős apparátussal működő kormányhatóságoknál keletkezett ügyiratok esetében kell nagyobb körültekintéssel eljárunk. Ezeknél ugyanis találkozhatunk az ügyiratok részét alkotó fogalmazvánnyal, elintézés-tervezettel, véleményívekkel, eredeti tisztázattal, másolatokkal, és az ügy elintézése során keletkezett egyéb irattípusokkal. Az ebben való eligazodás feltételezi az adott kormány szerv történetének, működésének beható ismeretét, az ügy elintézésénél az iratokon feltűnő személyek kilétének, az irattermelő „gépezetben” elfoglalt helyüknek ismeretét ahhoz, hogy a kiadó meg tudja határozni egy-egy ügyirat valós jelentőségét. Törekedni kell az eredeti tisztázat közzlésére, amelyet azonban össze lehet vetni a fogalmazvánnyal. Ügyelni kell az egyes széljegyzetekre, hátlapi jegyzetekre is, amelyek az ügy további menete szempontjából fontosak lehetnek. A kiadandó szöveg megállapításánál, ha nincs eredeti, a másolatok is számításba jöhetnek, célszerű azonban ilyenkor a fogalmazvánnyal összevetni a szöveget.

2. Kiadott szöveg újraközlésére akkor kerüljön sor, ha a korábbi olvasati hibák vannak, amelyek forrásként való felhasználását korlátozzák, vagy ha egy korábbi kivonatos közlés helyett teljes szövegű közlésre kerül sor. Egyebekben elegendő a már kiadott irat kiadási helyét feltüntetni, esetleg regesztát közölni róla, hogy az olvasó legalább ilyen formában megismerhesse az adott dokumentumot, és eldönthesse, szüksége van-e a teljes szöveg ismeretére.

¹⁰ A részleges és kivonatos közlés sajátos egyvelegét figyelhetjük meg például a német forráskiadás igen nagy jelentőségű Nuntiaturberichten c. sorozatnál, amelyben a részlegesen közölt latin vagy olasz nyelvű szövegbe iktatva, zárójelben, kisebb-nagyobb, a kiadó által lényegtelennek ítélt részek német nyelvű kivonatos tartalmát iktatták be. Ez a fajta kiadási mód a lehető legrosszabb, remélhetőleg senkinek sem jut eszébe követni, hiszen kifejezetten nehezíti a kutatást és egyben dühíti is azt a kutatót, aki számára éppen a kivonatosan közölt részek hordozzák a legfontosabb információt.

IV. A szövegek közlésének ajánlott módszere

Az alábbiakban megfogalmazott közlési útmutató egyes pontjainak meghatározásánál a következő elveket tartottam szem előtt: kiadásra kerülő források legyenek egyszerűen, könnyen és jól olvashatók, fölösleges jelek ne akadályozzák a szöveg felhasználhatóságát, áttekinthetőségét, hiszen azok a szakemberek, akiknek készülnek az ilyesfajta kiadványok, tisztában vannak a korszak forrásainak alapvető jellegzetességeivel. Cél tehát az, hogy a közölt irat érthető és világos legyen az olvasó számára. Ennek érdekében olyan változtatásokat szabad eszközölni csupán, amely megszünteti a zavaró pontatlanságokat, következtlenéseket, az írás technikai hibáiból adódó olvasati nehézségeket.

1. A latin nyelvű szövegek közlésénél a humanista *helyesírás* használata követhető, tehát az u és v betűt, az i és j betűt kiejtés szerint alkalmazzuk. A két pontos y-t megtarthatjuk, hiszen ma már a számítógépek lehetőséget adnak szokatlan betűkarakterek megjelenítésére is. Egyebekben meghagyjuk a hazai latinságra jellemző sajátosságokat. Nagy kezdőbetűket a mondatok elején, a tulajdonneveknél, a dátumban használatos ünnepek és hónapok nevének, az intézmények nevének, az uralkodói többes szám névmásainál használjunk. A szavak egybe- és különírásánál a szöveg hűség megtartása követhető. A latin szövegben lévő magyar, vagy más nem latin szavakat betűhív átírással kell közölni.

2. A *központosítást* és az írásjeleket az értelemnek megfelelően kell kitenni. A hosszú mondatokat érdemes pontosvesszővel, kettősponttal, gondolatjelekkel vagy más írásjelekkel tagolni, és ezáltal a tartalmat jobban követhetővé, érthetővé tenni.¹¹

3. A *szöveg tagolása* tekintetében az eredeti szöveg bekezdései, ha értelmileg jól követhetők, megtartandók, azonban, ha a szöveg túl hosszú és tagolatlan, vagy

¹¹ Az Erdélyi Tudományos Intézet szabályzata ettől gyökeresen eltérő útmutatást ad: „A kiadó hűségesen követi a szöveg eredeti központosítását. Amennyiben az eredeti központosítás nyilvánvalóan hibás, hiányos, vagy a mai központosítási rendszertől annyira eltér, hogy a megértés célja komoly akadályokat állíthat, a kiadó — bár az eredeti központosítást ekkor is megtarthatja — a könnyebb érthetőség kedvéért elválaszthat egymástól mondatrészeket és mondatokat a szöveg sorral egy magasságban alkalmazott csillagokkal. A vesszőt egy, a pontosvesszőt két (egymás mellett és nem egymás felett alkalmazott) csillaggal jelöli.” op. cit. Véleményem szerint ez az eljárás nem segít a szöveg érthetőbbé tételén, és mivel korszakunkban a központosítás teljesen rendszertelenül és esetlegesen volt használatban, ahhoz ragaszkodni nem feltétlenül szükséges.

ha a tárgyi összefüggés másként kívánja meg, lehet a szöveget módosítani, értelem szerinti bekezdésekre tagolni.¹²

4. A nyilvánvaló *írás hibákat*, tollhibákat megjegyzés nélkül ki kell javítani. (pl. fölcserélt betűk, kimaradt betűk, duplázott szavak) A nagyobb, értelemzavaró hibákat, nyelvtani hibákat, szórendi tévedéseket is kijavítva közöljük a szövegben, de ilyen esetben szövegkritikai jegyzetben adjuk meg az eredetileg leírt szóalakat.¹³ A szövegkritikai (vagy paleográfiai) jegyzeteket az abc kisbetűivel jelöljük és darabonként újrakezdjük. Szokatlan formában írt nevekre vagy kifejezésekre szögletes zárójelbe tett felkiáltójellel hívjuk föl a figyelmet, és jelöljük, hogy nem sajtóhibáról vagy olvasati hibáról van szó.

5. A szövegben előforduló *rövidítések* esetében két módszer is követhető:

a./ A rövidítéseket megjegyzés és írásjelek (azaz különféle zárójelfajták) használata nélkül feloldjuk. Ennek előnye, hogy a kiadott szöveget nem szakítják meg különféle, az olvasást nehezítő vonalakkal, jól követhetővé válik.¹⁴ Ilyenkor is lehet azonban a különleges, vagy nem biztosan feloldható rövidítéseket jegyzetben jelölni.¹⁵

b./ A gyakran előforduló, jól ismert rövidítéseket — köztük a pénzegységek, mértékegységek rövidítéseit is — meg lehet tartani, és azokat egy rövidítésjegyzékben feloldani. A többi rövidítés esetében az a. pontban írottak követendők.

6. A *dátumot* az eredeti, szövegű formájában kell feltüntetni.

7. A kiadó a szövegben mutatkozó *hiányt*, rongálást vagy olvashatatlanság rész szögletes zárójelben három vízszintes vonalkával jelölje, saját kiegészítéseit ilyen esetben úgyszintén szögletes zárójelben tegye hozzá. Ha a kiegészítés csak részleges, a maradék hiányt úgyszintén három vízszintes vonalkával jelölje. Az olvashatatlanság vagy hiányzó rész nagyságát és azzal kapcsolatos észrevételeket szövegkritikai jegyzetben kell közölni. Ha valamely szó vagy dátum helye üresen maradt a

12 Az Erdélyi Tudományos Intézet szabályzata szerint ebben az esetben + jelet kell tenni az utólagosan alkotott bekezdés elé. op. cit.

13 Az Erdélyi Tudományos Intézet szabályzata szerint: „A nyilvánvaló tollhibákat is úgy adja a kiadó, ahogy azok az eredeti szövegben szerepelnek.” op. cit. Ennek nincs értelme, csak nehezíti az olvasást.

14 Az 1920. évi szabályzat azt javasolja, hogy állandóan és általánosan használt rövidítéseket meg lehet tartani, (mint pl. m.p., fl., l. s., nro. stb.), és ezeket egy rövidítésjegyzékben kell feloldani. Ezen kívül a kétségtelen jelentésű rövidítéseket fel kell oldani, a szokatlan vagy kivételesen használt rövidítéseket szögletes zárójelben kell feloldani. op. cit.

15 Szeretném megjegyezni, hogy a szövegben lévő rövidítéseket lehet közölni vagy feloldani, de megengedhetetlen rövidítések „gyártása” egy adott forrásszöveg kiadásánál. Bár az 1920. évi szabályzat bizonyos esetekben lehetőséget ad erre visszatérő címek és udvariassági formulák esetén, szerintem ezt kerülni kell.

szövegben és azt nem tudjuk pótolni, azt is szögletes zárójelbe tett három vízszintes vonalkával jelöljük. Egyúttal szövegkritikai jegyzetben tegyük meg észrevételeinket.

8. Bizonytalanul olvasott vagy feloldott szónál a *bizonytalanságot* a szó után szögletes zárójelbe tett kérdőjellel jelölhetjük.

10. A kerek *zárójelet* használjuk a magában a szövegben is zárójelben lévő részek közlése esetén.

V. A forrásközlés apparátusa

A forrásközlés apparátusának legbővebb áttekintését Ember Győző adta,¹⁶ de az 1974-ben a MOE számára készült szabályzat is alapos tájékoztatást nyújt erről. Ezeket ajánlom az olvasók figyelmébe, amennyiben a vita e területre is kiterjedne.

Végezetül szeretném megjegyezni, hogy a viszonylag friss kiadványok közül melyeket tartok példaértékűnek, anélkül, hogy alapos elemzésükre itt most sor kerülhetne. Lengyel-magyar irodalomtörténeti kutatócsoport adta ki több kötetben a 16. század jelentős humanista gondolkodójának, Dudith András pécsi püspöknek leveleit több kötetben.¹⁷ A szövegkiadás jól áttekinthető, főlegesen jelekkel nincs telezsúfolva, a magyarázó jegyzetek maximális alapossággal készültek. Ezenkívül nagyon jól használhatónak és pontosnak tartom a Tóth István György által a római Propaganda Fide levéltárból közölt misszionáriusi jelentések kiadását.¹⁸ A legújabbak közül pedig egészen kiválónak tűnik a napokban megjelent, a burgenlandi horvátok 16. századi migrációját bemutató forrásokból készült kiadvány.¹⁹

16 *Ember Győző*: A levéltári forrásközlés apparátusa. In: *Levéltári Közlemények*, 46. (1975) 2. sz. 205–221. p.

17 *Andreas Dudithius Epistulae. Pars I.* Szerk.: Lech Szcuzki–Szepessy Tibor. Kiadja: Szepessy Tibor–Kovács Zsuzsanna. Bp., 1992.

18 *Relationes missionariorum de Hungaria et Transilvania (1627–1707)*. Ed.: Tóth, István György. Roma–Bp., 1994.

19 *Pálffy, Géza–Pandžić, Miljenko–Tobler, Felix*: Ausgewählte Dokumente zur Migration der Burgenländischer Kroaten im 16. Jahrhundert. Odabrani dokumenti o scobi Gradišćanskih Hrvata u 16. Stoljeću. Eisenstadt/Željezno, 1999.

